

Ի՞նչ զիջի ԼԻՆԷՐ ԲՆԿԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՎԵՃԱԿԸ, ԵՔԷ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԻՒՆԸ ՁԵ
ԲՆԻԷՐ ԲՆԻՒ ԱՇԽԱՐՀԻ ՎԵՐԱՅ

(Հարունակութիւն, աւս թիւ 1.)

Բարոյական զգացմանց բացարձակ եղծումն էր, որ խիստ զարմանալի կերպիւ դիւրացուցած էր մահը Հռովմայեցւոց առջեւ: Հասարակօրէն անձնասպանութիւնք ապականեալ ժողովրդոց մէջ կը յաճախեն: Սինեւ անասնական բնազդման վիճակին ըստորնացող մարդը, անոր նման ալ վախճան կ'ուենեայ: Օ՛հնոց կ'առնեմք խօսիչ այս տեղ Հռովմայեցւոց միւս վատթարութեանց վերայ, ինչպէս են՝ Հռովմալուսի օրէնքովն իրաւունք ստացած և Երկրորդական տախտակաց մի յօդուածովն վերահաստատուած որդեստանութիւնն, և սոյն հոշակաւ որ ժողովրդեան անյադ ազահուութիւնը: Սկսած իրաւական ստակ փոխտուած էր Սալամինայի ճերակոյտին, որ չը կարենալով հատուցանել զայն պայմանեալ ժամուն, երկար ժամունակ նորա հրամանաւ աստեաներով շրջապատեալ մնաց, այնպէս որ ճերակոյտի անդամներէն շատերն անթուութենէ իրենց կենաց վախճանն ողջունեցին (1): Սոյնիկեանն Պրիւթոս՝ մասնաւոր յարաբերութիւն ունենալով սոյն հարստահարչին հետ, բարեխօսեց նորա համար Արևելքին առջեւ, որ անհաշտ կերպիւ թշնամացած էր նորա հետ:

Երբ Հռովմայեցիք ստրկութեան մէջ ինկան, չէին կարող ոչ զորդատապարտել այս մասին, բայց եթէ իրենց վարքն ու բարոյականութիւնը: Վասն զի ստորնութիւնն է որ այլոց բռնապետական եռանդն կը գրգռէ, և ճշդիւ փոխադարձելով, այնուհետեւ

ալ բռնապետութիւնն է որով ստորնութիւնն ու գերութիւնը կը տարաձուլի: Ուրեմն չը տրանջանք այլ եւս ներկայ ընկերականութեան արդի վիճակին վերայ, զի այժմեան ամենէն աւելի ապականեալ եւ ստորին տղզեանդամ Հեթանոսաց քով ամենէն աւելի կրթեալ և իմաստուն ժողովուրդ մը կրնայ համարուիլ:

Եթէ երեւակայեցնք մի այնպիսի ժամանակ, յորում նախնեաց քաղաքական օրէնքն այժմեանէն լաւագոյն եղած լինի, զիտք է մի և նոյն ժամանակ վատահար համոզուիք, որ նոյն բարոյական օրէնքն երբեք նմանած չէ սոյն օրինաց, զոր քրիստոնէութիւնն ծնաւ մեր մէջ: Եւ վերջապէս քանի որ բարոյականութիւնն հիմն է մարդկային ամեն տեսակ կրթութեանց, ուրեմն մենք բնաւ նախնի ապականութեան չը պիտի հասնինք, եթէ միշտ կրեմք մեր ներսի դին քրիստոնէական ոգին:

Եթէ քաղաքական կապերն խորտակուէին Հռովմայ և Հունաստանի մէջ, արդեօք ինչպիսի սանձ պիտի մնար մարդկութեան: Եթէ այնքան ամօթալից գիտապաշտութեանց մշակութիւնն պիտի կարենա՞ր պահպանել բարոյականութիւնը, զոր այլ եւս կրօնքն չէր պաշտպաներ: Եւ ապա կանութեան առաջն չառնե՞լ զատ, թերեւս աւելի մընչ պիտի լինէր դէպ յայն: Եստուծոց դոյութեան գաղափարն, որ պէտք էր սնուցանել մարդկան մէջ առաքինութեան ոգին, սուկայի թշուառութեանց կուտակութեամբ կը պահպանէր հեթանոսաց մէջ անառակութիւնն, և կը թուէր յաւիտենականացնել մեղքն, տալով նմա անվախճան տեւողութեան սկզբունք մի:

Անիմք մենք աւանդութիւններ

(1) Դրամագլխոյն տոկոսն էր 100 ին 4:

մարդկանց սոյն չարագործութեանց և ահռելի եղեռնագործութեանց վերայ, որք միշտ ընթացակից եղած են բարոյական ասպեկանութեանց : Միաբը մարդուն ամենաուղեւորականց մասն է, մարդն ալ տիեզերաց մեծ մարմնոյն նըկատմամբ ունի մտաց գերադանցութիւնն, կամ լաւ եւս է ասել մարդը տիեզերաց միտքն է : Այս խիստ լաւ պիտի պարզէ բնութիւնը և պիտի ընդարձակէ մարդոյ արժանաւորութեան սահմանը : Այս պիտի լինի նոյնպէս բանալի մը, որով հրաշալիքներն պարզուելով մեր առջեւ, հասարակ իրաց կարգը պիտի դասուին : Այժմ ջրհեղեղներն, կերպարանափոխութիւններն ու վիճակաց յեղափոխութիւնները ունենային իրենց գաղտնի պատճառներն մարդկային մոլի ընթացից մէջ, եթէ մեղքն ու պատուհասը աշխարհի բարոյական և բնական կըշռոյն երկու նժարներուն մէջ դրուած ծանրութիւններ լինէին, հաւասարաւ կըշիւ պիտի գտնուէին, և այսու պիտի տեսնուէր որ՝ առաջին ակնարկով կրկնակի երեւցող արարչագործութիւնըն մի և եթէ :

Կարող եմք ուրեմն այս ամենէն հետեւցնել որ, բարբարոսները իրենց անապառի խորերէն հանելով դէպ ի հռովմէական աշխարհը ձգողն ոչ այլ ինչ էր եթէ ոչ նոյն իսկ սոյն կայսրութեան բարուց ասպեկանութիւնը : Այս բարբարոսք՝ առանց իրենց աւերելու մասին ստացած յանձնառութիւնըն նկատելու, բնական իմն ազդեցութեամբ կոչուած էին հարոսած Ասորոյ : Ինչ պիտի լինէր արդեօք աշխարհի վիճակն, եթէ քրիստոնէութեան մեծագիր տապանն չը փրկէր մարդկային ազգի մնացորդն այս նոր ջրհեղեղէն : Ինչպիսի բախտաւորութիւն արդեօք պիտի մնար ասպեկայ

սերունդին եւ պիտութեանց բոլորն արդեօք ուր պահպանուած պիտի լինէին :

Բարեմատութեան ստաշտոնեայք, ի բաց առեալ Ագիպտացւոցն ու Պարսկաստանցւոցը, դրապէս անձանց դաս մը չէին կաղմեր, և մանաւանդ Ագիպտական մոգերն ու բուքմերն եւս որք իւրեանց գիտութիւններն խուժանին չէին հաղորդեր, արդէն դասակարգ մը կաղմելէ դադրած էին բարբարոսաց արշաւանաց միջոցին : Իսկ գալով Աթէնքի և Ալեքսանդրիոյ փիլիսոփայական աղանդոց, սոքա եւս միայն այս երկու քաղաքաց մէջ ներփախուած էին և կը բովանդակէին բանի մի հարիւր հռետորներ, որք մնացեալ քաղաքացւոց հետ տապալեցան :

Երկրեաց մէջ չը կար բնաւ ոչ նոր հաւատացողներ շահելու ոգի և ոչ ալ ուսուցանելոյ եռանդ : Ինչպէս չը կային նաեւ անապատաց մէջ մենաստաններ, ուր ապրէին նորա աւերամբ եւ կարենային պահպանել դիտութիւններն : Արամազդի որ քրքմագետն կարողացաւ ընդ առաջ ելնել Ատախայի զայն իւր ընթացքէն կասեցնելու : Կամ որ քուրմ կարողացաւ հաւանեցուցանել Ալարիկն, որ յետս քաջէ իւր զօրականներն : Արդէն կայսրութեան մէջ մտնող բարբարոսները կէս — քրիստոնէայ եղած էին, բայց կը տեսնուէր զանոնք, որ Սբանտիսաւիոյ եւ Թաթարաց Աստուծոյն արիւնաթաթաւ դրօշին տակ կը շրջէին, առանց իւրեանց ճանապարհորդութեան մէջ Աստուածապաշտութեան գաղափարն զարթուցանող առաքկայի մը հանդիպելու, կամ առանց պատահելու այնպիսի բարույ ժառանգութեան մը, որ սկսած էր վերանորոգել Հռովմայեցւոց մօտ քրիստոնէութեան շնորհիւ : Պէտք չէ

տարակուսիլ ընաւ այս մասին, նորա ամենայն ինչ աւերեցին. այս խի եղեւ Աւարիկի նպատակն. «Ի՜նչ մը կը շարժամ ի ներքուստ, կ'աւեր սոյն թագաւորն, որ կը հրապուրէ զիս այս երկ և կործանել զՀռովմ»։ Այս իւր գահը աւերակաց վրայ հաստատող և վիթխարի անձ մ'է։

Կայսրութիւնը գրաւող այլ և այլ ժողովուրդներն, ինչպէս են Պոթա-ցիք թերեւս աւելի նուազ աւերածութեան ոգի կը կրէին։ Թէստորիկ՝ Օդոակրի յաղթականն, մեծ իշխան մի եղաւ. բայց նա քրիստոնեայ էր և իւր առաջին պաշտօնեայն եւս քրիստոնէական գրադիտութեան հետեւող անձ մի. ահա այսու կը լսե՞նք աւանդանքներ։ Ի՜նչ պիտի ընէին իսպաղաք Պոթացիք. անշուշտ նորա եւս այլ բարբարոսաց նման ամենայն ինչ պիտի աւերէին։ Սակայն ինքնին սորա խիստ վաղ տպականեցան, և արդեօք ի՜նչ սոսկալի խառնուրդ մի յառաջ պիտի գար Օտինի արիւնալից կրօնէն և Յունաստանի զեղծ առասպելներէն, եթէ սորա՝ փոխանակ Յիսուս Քրիստոսի, Պրիապէն, Աստղիկն ու Բազուսը պաշտելու ձեռնարկէին։

Բաղմաստուածութիւնն այն աստիճան անկար էր որ և իցէ բան մը պահպանելու մասին, որ ինքնին խի յամենուստ աւերակաց մէջ կ'անկանէր, եւ զոր պաշտպանելու համար Սաքսիմիանոս ուզեց քրիստոնէութեան կերպարանք տալ նմա։ Այս կայսրը իւրաքանչիւր գաւառի համար կարգեց մէկ քուրմ, որ իբրեւ եպիսկոպոս կը ներկայանար եւ մէկ քրմապետ, որ Սետրապոլիտի կը համապատասխանէր։ Յուլիանոս հեթանոսութեան վանքեր հիմնարկեց և հրաման քրաւ Բահազու պաշտօնատարաց քարոզել իրենց տաճարներու մէջ. սա-

կայն այս քրիստոնէութենէ որինակուած կարգադրութիւններն շուտով անյայտացան, վասն զի առարկնութեան նպատակաւ և բարոյականութեան վրայ հաստատուած չէին։

Պարտելոց մէջ միմիայն քահանայից և կրօնաւորաց դասն էր, որ պատուեցաւ բարբարոսներէն։ Վանքերն եղան այն վառարանները, ուր արհեստից նուիրական հուրն անշէջ պահպանուեցաւ Յոյն և Ատին բարբառներով, Հռովմայ եւ Վիթիքի քաղաքացիներն, քրիստոնէական կրօնաւորութեան մէջ մանելով կարացին զեղծ մնալ մահուանէ եւ գերութենէ, որում դատապարտուած էին մնացեալ ժողովրդեան հետ։

Իւրբին է մակարեւել այն անհաւրին անդունդը, ուր խորասուզուած պիտի լինէինք մենք այսօր, եթէ բարբարոսք հասնէին աշխարհի վերայ բազմաստուածութեան միջոցին, ազգաց այնպիսի վիճակին մէջ, ուր քրիստոնէութեան հուրն չիցած էր։ Անշուշտ Սահմէտականութեան գերիներ կամ աւելի ստորին անձինք պիտի լինէինք մենք, որովհետեւ սոյն կրօնքն ունի գէթ բարոյականութիւն մի, զոր քրիստոնէութիւն առած է, և հետեւապէս սա՛յեւ Քրիստոնէութիւն խիստ բարձր կրօնք մ'է։ Յայտնի կը տեսնուի ուրեմն, որ մարդկային ընկերականութեան տէկոծութիւնն ամբողջական (ընդհանրական) պիտի լինէր, եթէ քրիստոնէութիւնն սորա առաջին չառնէր։ Իժուարին է հաշուել թէ որչափ դարերու պէտք ունեցաւ մարդկութիւնն անգիտութեան խորէն և սպաւականեալ բարբարոսութենէն աղատուելու համար, ուր ընկզմած էր յառաջագոյն, Սիսի նակեցաց բազմութիւն ընկերութիւն մի պէտք էր, որ տարածուելով երկրագրեղիս երեք մասանց մէջ, աշխատէր

Համարակայ հաւանութեամբ և մի և նոյն նպատակի համար, որպէս զի կարենար պահպանել այն կայծերն, որք ներկայ սերնդոց մէջ գիտութեանց հուրն վառեցին:

Հեթանոսաց քաղաքական, փիլիսոփայական եւ կամ կրօնական ոչ մի դասակարգը չը կարողացաւ մատուցանել մարդկութեան ոոյն անգին ծառայութիւնն մինչդեռ քրիստոնէութիւնն չէր եկած յաշխարհ: Նախնեաց գրուածներն ցիր եւ ցան եղած էին վանքերու մէջ, որք ըստ մասին պահպանուեցան Վրթագ աւերմունքներէն: Վերջապէս, կը համարձակիմ ասել, որ բողմաստուածութիւնն քրիստոնէութեան պէս գրագիտական կրօնք մը չէր. որովհետեւ նա քրիստոնէութեան պէս մտաւորականն ու բարոյականը բնաւ չէր կցեր կրօնական վարդապետութեանց հետ: Այն կարեւորութիւնը, որ ստիպեց քրիստոնեայ եկեղեցականներն ինքնին հեղինակութիւններ յորինել թէ՛ հաւատը տարածելու եւ թէ՛ հերետիկոսութեան դէմ մարտնչելու համար, սոյն այս ստիպողականութիւնը ծառայեց միանգամայն բոլոր զօրութեամբ իմացականութեան լոյսն պահպանելու և վերանորոգելու:

Սիով բանիւ, ըստ ամենայն հնարաւոր կարծեաց, միշտ կը տեսնուի որ Աւետարանն՝ ընկերականութեան կործանման առաջն առած է: Վասն զի եթէ երեւակայնիք որ նա բնաւ տեսնուած չը լինէր աշխարհի վրայ, եւ թէ բարբարոսներն իրենց անաստաց մէջ մնացած լինէին դարձեալ Հռովմէական աշխարհն ինքնին իւր վարուց մէջ փատելով, եկեալ հասեալ պիտի տեսնէր իւր վրայ ահաւոր և մատուցուող քակտում մը:

(Շարունակելի է)

Ա Ռ Ո Ղ Ջ Ա Կ Ա Ն

(Շարունակութիւն. տես թիւ 1.)

Գուհ ալ, որ իմ այս խօսքերս կը կարդաս, թերեւս այնպիսիներէն լինիս, որ կարծես թէ ամենեւին վնաս մի կրած չունիս, կամ այնպէս համարիս թէ դու հեշտախտութեան գերի չես. բայց աղէ՛ ուշադիր եղիր, ինչո՞ւ յառաջ դէմքդ լեցուն և այտերդ կարմիր էր, իսկ այժմ նիհար ու գունաթափ. ինչո՞ւ սրտաբեկ և վնասեալ կ'երեւիս, մինչդեռ մեծ հիւանդութիւն մի կրած չես եւ այդպիսի մեծամեծ վնասներ առ թող ուրիշ պատահար մի եկած չէ գլուխդ. ո՞ւր է նախկին առուգութի՞դ ճակտի՞դ պարզութիւնն ու անմեղութիւնը. յառաջ աղատ ու սուր կը նայէիր և պայծառ կը տեսնէիր, հիմա ինչո՞ւ ճղճը մած կը նայիս և կոպերդ իրար բերելով կը կծկես և թարթիչներուդ մէջէն կը նայիս, բայց և այնպէս ալ յրուտակ չես տեսներ. ուրիշ արտաքին յանդիմանիչ նշաններու վերայ խօսք չեմ ըներ, որք սովորական են. ինչպէս խօսքերը, պոլլասները, կապաւտակ բիծերը, և այլն և այլն:

Բայց կը հարցնեմ, դեռ առողջ երիտասարդ ես, ո՞ւր է սիրուն մաղերուդ խտտութիւնը. ինչո՞ւ այժմէն սկսած է թափիլ: Չեմ ուզեր բացատրել մէջբիդ թուլութիւնը, յաճախակի ցաւիլը, միզի անժուժկալութիւնը կամ միզարդեղութիւնը, գլխուդ դառնալը և ցաւիլը, ծոծրակիդ և ստամոքսիդ ցաւը՝ որուն տկարութենէն ատամներուդ փախիլ: Բայց դու և ոչ ասոնց մէկը քու կրիցդ պտուղը կը սեպես, թերեւս այս բոլոր գրածներս միշտ այլոց վերագրես. բայց ես ուղերսով որ ամենուն օգտակար լինիմ,